

NORGES
IDRETTSFORBUND

Greener Events

MILJØHÅNDBOK

FOR NORSK IDRETT

2. utgave 2018
Opplag: 1000 eksemplarer
PDF-versjon finnes på www.greener-events.com og
www.idrettsforbundet.no

Utgivelsen er en del av prosjektet Grønn idrett
og er støttet av Sparebankstiftelsen DNB

Få mer informasjon, send dine miljøideer, innspill og
favorittiltak til gronn.idrett@greener-events.com
og på Grønn idrett sin Facebookside

Ide og initiativ: Greener Events
Forfatter: Olav Myrholt og Linnéa Svensson
Research: Olav Myrholt, Linnéa Svensson og Kjersti Larsen
Ansvarlig redaktør: Linnéa Svensson
Ansvarlig i Norges idrettsforbund: Torstein Busland
Design og illustrasjoner: Elisabeth Høisveen
Foto: Hilde Kvikvik Kavli, fotografert på Bislett Games 2017.
Andre fotografer oppgitt på bilde.
Trykk: Merkur Grafisk AS

En spesiell takk til Sparebankstiftelsen DNB,
Dagfrid Forberg, Jan Chr. Sundt, Elisabeth Høisveen,
Kristoffer Kinden Endresen, Vigdis Brekkan, Per Tøien,
Bislett Games og Norway Cup.

FORORD	4	TRANSPORT	41
NIFS MILJØSTRATEGI (2011)	7	Tips	41
Innledning	7	Egne tiltak	41
Visjon	7	Sjekkliste	42
Hovedmål	7	Gode eksempler	42
Administrasjon - målsettinger	8	Ressurser	42
Aktivitet - målsettinger	8	Notater	43
Anlegg - målsettinger	8	ØKONOMISK ENERGIBRUK	45
Arrangement - målsettinger	9	Utfasing av aggregat til strøm	45
HVORDAN KOMME I GANG MED ARBEIDET?	11	Tips	46
Hvordan bruke boka	11	Egne tiltak	47
Hvordan gå fram?	12	Sjekkliste	47
Egne tiltak	13	Gode eksempler	47
Sjekkliste	13	Ressurser	47
Gode eksempler	13	Notater	48
Ressurser	13	SPONSORER OG LEVERANDØRER	51
Notater	14	Tips	51
Tips	17	Sponsorer og foretrukne leverandører	51
NATUR OG AREALBRUK	17	Egne tiltak	52
FNs bærekraftsmål nummer 15	18	Sjekkliste	53
Egne tiltak	19	Gode eksempler	53
Sjekkliste	19	Ressurser	53
Gode eksempler	19	Notater	54
Ressurser	20	ESTETIKK, INFORMASJON OG KOMMUNIKASJON	57
Notater	21	Tips	57
INNKJØP	23	Egne tiltak	57
Tips	23	Gode eksempler	57
Sjekkliste/innkjøpsinstruks	25	Ressurser	57
Ressurser	25	For å få til et godt ettermøte er det	58
Notater	26	Notater	59
MAT OG MATSERVERING	29	MILJØMERKING OG MILJØSERTIFISERING	61
Valg av meny	29	Miljøsertifisering	61
Innkjøp av mat	29	Administrasjon	61
Tips	30	Aktiviteter	61
Egne tiltak	31	Anlegg	62
Sjekkliste	31	Arrangement	62
Gode eksempler	32	Miljømerker	62
Ressurser	33	Ressurser	63
Notater	33	Miljøsertifiseringsordninger	63
AVFALLSHÅNDTERING	35	Notater	64
Tips	35	LES MER	66
Avfallssyklus	35		
Egne tiltak	38		
Gode eksempler	38		
Ressurser	38		
Sjekkliste avfallshåndtering	38		
Notater	39		

FORORD

Menneskeskapt miljø- og klimaendringer er en av vår tids største utfordringer. Idrettstinget 2015 vedtok en programerklæring hvor det heter «Norsk idrett vil ta hensyn til naturen, klimaet og miljøet.»

For nøyaktig 20 år siden utkom Norges idrettsforbunds miljøhåndbok Grønn Start. Siden den gang har mye skjedd innen idrett og miljøbevissthet – både lokalt, nasjonalt og internasjonalt det er derfor utarbeidet en ny miljøhåndbok.

Norges idrettsforbund har ambisjoner om at idretten på alle nivåer – i særforbund, idrettskretser og idrettslag – skal ta ansvar for sin miljø- og klimapåvirkning.

Denne miljøhåndboka skal være til hjelp for alle idrettslag som ønsker å bidra til å ta vare på miljøet.

Miljøhåndboka gir ikke svar på alle spørsmål, men vil forhåpentligvis bidra til at enda flere blir bevisste på miljøutfordringer, og tenker på miljøet i forberedelser og gjennomføring av aktivitet og arrangement.

I tillegg til betydningen av myndighetenes og interesseorganisasjonenes arbeid, vil vi også gi eksempler på miljøtiltak blant konsert- og festivalarrangører og i bygg- og anleggssektoren. Dessuten har det kommet på plass et omfattende merkings- og sertifiserings-system, som har skapt gode verktøy for systematisering.

Vi har valgt å bruke begrepet «miljø» i denne boka. Med miljø tenker vi på det ytre miljøet og lar det innbefatte klimaendringer og elementer av bærekraft, slik det angår idretten.

Miljø er konkret og fleksibelt, forståelig og inkluderende. Godt miljøarbeid er dessuten god merkevarebygging. Det handler om hvilke verdier som formidles. Stadig flere bedrifter og sponsorer søker samarbeidspartnere som har en tydelig miljøprofil og handlingskraft.

Undersøkelser viser òg at publikum ønsker miljøvennlige alternativer. Et godt miljøarbeid med dokumenterte tiltak gir et troverdig inntrykk både utad for sponsorer og publikum – og innad for utøvere, frivillige og ansatte.

FNs 17 globale bærekraftsmål har fått hvert sitt idrettstematiske avsnitt. I deklarasjonen fra FN's «2030 Agenda for Sustainable Development» heter det at idrett er en viktig støttespiller for bærekraftig utvikling, og at verdenssamfunnet setter pris på idrettens økende bidrag til å oppnå bærekraftig utvikling og fred.

For norsk idrett er det viktig at idrettens miljøfotavtrykk reduseres og natur og miljøverdier fremmes – samtidig som idrettens kjerneaktivitet og egne verdier bygges opp.

For idrettsutøveren er det idrettsopplevelsen som står i fokus. Det meste annet står som kulisser for de gode øyeblikkene. Det kan vi respektere. Men med idretts glede følger det også et ansvar for å ta vare på omgivelsene, naturen, kulturen, menneskene og miljøet.

Et av idrettens slagord fra OL på Lillehammer 1994, var «Naturen er kulturens hjem», og det står seg fortsatt.

Miljøhåndboka vil forhåpentligvis bidra til at enda flere blir bevisste på miljøutfordringer, og tenker på miljøet i sine forberedelser

God lesing – og lykke til!

Tom Tvedt,
Idrettspresident

Idrettens Miljøhåndbok

Miljøhåndboka utgis av Greener Events og Norges idrettsforbund. Den er skrevet av Greener Events, som har det faglige ansvaret for innholdet.

I tillegg til denne håndboka er det utviklet et tilhørende kurs.

I 2018 starter en konkurranse hvor inntil 19 klubber, særforbund eller idrettskretser blir premiert for de beste klimakutt- eller miljøprosjektene

og gjennomføringer av aktiviteter og arrangementer.

I 2018 setter vi dessuten i gang en premieringsordning hvor inntil 19 klubber, særforbund eller idrettskretser blir premiert for de beste klimakutt- eller miljøprosjektene.

Linnéa E Svensson,
Greener Events

Håndboka, kurset og konkurransen er et resultat av et samarbeidsprosjekt mellom Norges idrettsforbund og miljøorganisasjonen Greener Events. Arbeidet er i sin helhet finansiert av en gave fra Sparebankstiftelsen DNB.

Det er meningen at boka skal være et levende dokument som oppdateres jevnlig, først og fremst med flere gode eksempler og tips.

Boka kan lastes ned fra www.gronnidrett.no

NIFs MILJØSTRATEGI (2011)

INNLEDNING

Idrettsstyret vedtok miljøstrategi for norsk idrett 28. februar 2011.

Som Norges største frivillige bevegelse, er det viktig at idretten viser et samfunnsansvar relatert til miljø- og klimaspørsmål. Idretten på alle nivåer må være i stand til å ta et aktivt ansvar for egen miljøpåvirkning.

To grunnleggende premisser for arbeidet med miljøstrategien har vært at all aktivitet har en miljøpåvirkning, og at idretten er verdistyrt. Vi ønsker at vår virksomhet skal være redelig overfor natur og miljø. Naturen vi lever i påvirker igjen vår helse. Samtidig registrerer vi at miljøfokus i økt grad er blitt et suksesskriterium i samfunnet og vi tror således at et fokusert miljøarbeid vil utløse økt frivillighet. Det å sette miljøansvar på agendaen i norsk idrett er naturlig og også helt i tråd med norsk idretts internasjonale tilhørighet. Miljø er en av tre pilarer som IOC bygger alt sitt arbeid på, et arbeid som ledes av en egen miljøkommisjon.

Utarbeidelsen av miljøstrategien har vært utfordrende og bevisstgjørende for NIF. Vi har i størst mulig grad forsøkt å involvere organisasjonsleddene, og da særlig de som allerede har gjort et arbeid på feltet. Hovedinnfallsvinkelen til idrettens arbeid på området har vært rettet mot et hovedmål der organisasjonsleddene skal ta et aktivt ansvar for egen virksomhets miljøbelastning og treffe tiltak deretter. Inndeling i tematiske områder og fokus for de tematiske målene er utarbeidet for å bidra til en miljøpolitisk retning for norsk idrett, samtidig som de innholdsmessig tilrettelegger for at idretten i fellesskap vil nå sin visjon på miljøområdet.

I forlengelsen av en slik miljøstrategi er målet at idrettsorganisasjonen skal kunne ta bevisste miljøvalg og å utarbeide planer og strategier for beslutningsstøtte til bruk i det daglige. Å utvise godt lederskap er, og skal fortsatt være, å utvise miljøansvar. NIF sentralt vil integrere arbeid for måloppnåelse på miljøområdet i eksisterende strukturer, systemer og rutiner.

Norges idrettsforbund er landets største frivillige organisasjon med et stort lokalt, regionalt og sentralt apparat. Vi skal fortsatt være best på våre kjerneoppgaver knyttet til idrett og aktivitet for barn, ungdom og voksne. Dette gjør det naturlig å ta utgangspunkt i noen sentrale sider av den daglige idrettsutøvelsen, og den miljøpåvirkning idretten har innenfor disse områdene. Vi har valgt å ta utgangspunkt i «de fire A-ene»; *Aktivitet, Administrasjon, Anlegg og Arrangement*. Tanken er at «de fire A-ene» samlet vil dekke nedslagsfeltet for norsk idretts miljøpåvirkning.

VISJON

Norsk idrett skal ta ansvar for egen miljøpåvirkning.

HOVEDMÅL

Miljøansvar er et lederansvar og miljøstrategien må legge til rette for at idrettens organisasjonsledd tar aktive og miljøbevisste valg. Det å ta et aktivt ansvar for egen miljøpåvirkning peker på en handling til forskjell fra kun en verdimeslig og holdningsmessig tydeliggjøring.

Norsk idrett skal, på lokalt, regionalt og nasjonalt nivå, ta et aktivt ansvar for egen miljøpåvirkning.

ADMINISTRASJON - MÅLSETTINGER

Den sentrale og regionale delen av idretts- organisasjonen består bl.a. av 54 særforbund, 19 idrettskretser, i tillegg til en rekke idrettsråd og lokale idrettslag, som har et daglig administrativt virke. Det er naturlig og nødvendig at den administrative delen av idretten er seg sitt miljøansvar bevisst – også for å kunne fremstå med en miljømessig troverdighet overfor alle enkeltmedlemmene. Miljøbevissthet innenfor idretten skal være et definert lederansvar.

Alle særforbund og idrettskretser skal utarbeide egen miljøpolicy innen 2015.

- Idrettskretsenes og særforbundenes administrasjonslokaler skal være sertifisert etter Stiftelsen Miljøfyrtårn eller tilsvarende standarder i løpet av tingsperioden 2011–2015.
- Alle styrer i særforbundene og idrettskretsene bør ha egen miljøkontakt.
- NIF skal samarbeide med kompetansemiljøer og koordinere en ressurspool med slike partnere. Dette skal også lag og foreninger som jobber med miljøspørsmål kunne benytte seg av.
- NIF skal tilby veiledning overfor særforbund og idrettskretser om hvordan innrette/ integrere arbeid med miljøperspektiv i eget org.ledd.
- De enkelte administrasjonene skal tilrettelegge sin aktivitet på en måte som minsker behovet for reiseaktivitet, f.eks. gjennom økt bruk av telefonmøter og videokonferanser.
- NIF skal avsette ressurser innenfor eksisterende overføringsstrukturer for særforbund og idrettskretser som evt. ønsker å søke støtte til gjennomføring av egne miljøprosjekter.
- Ved markedsamarbeid skal NIF, idrettskretser og særforbund etterspørre miljørapporter fra eksisterende og potensielle samarbeidspartnere, og videre oppfordre til et bevisst forhold til egen miljøpåvirkning.

AKTIVITET - MÅLSETTINGER

Det er et stort spenn i aktivitetsutøvelsen innenfor de over 50 ulike idrettene som sorterer under Norges idrettsforbund, og det er derfor også et stort spenn i den enkelte idretts miljøpåvirkning. Likevel har all aktivitet en miljøpåvirkning og det enkelte særforbund har et overordnet ansvar for aktiviteten innen sin idrett og derigjennom dets miljøpåvirkning. Imidlertid er det lokalt i klubbene at mye av jobben i første rekke må gjennomføres. Det lokale samspillet mellom breddeidretten og kommunene er av stor betydning.

Alle særforbund skal tilrettelegge for at deres idrettsaktivitet kan gjennomføres på en så miljøriktig måte som mulig.

- Terminlister og serieoppsett skal settes opp slik at transportbehovet i størst mulig grad begrenses.
- Særforbundene oppfordres til å gjennomføre analyser av sin idretts miljøpåvirkning (eksempelvis med hensyn til transport, aktivitet, anlegg, utstyr, etc.).
- Særforbundene bør etterspørre miljøstatus (miljøledelse og miljødeklarasjon ved tjenester og produkter) hos hovedleverandører (på utstyrssiden).
- Idretten lokalt skal samarbeide med kommunene for å sikre at flest mulig kan gå, sykle eller kjøre kollektivt til idrettsanleggene.
- Idretten lokalt skal arbeide for gode miljømessige drifts- og avfallsrutiner av egen aktivitet.

ANLEGG - MÅLSETTINGER

Idrettsanleggene er norsk idretts viktigste fysiske infrastruktur. Selv om idretten ikke er største eier av idrettsanlegg i Norge, er det likevel viktig at idrettens organisasjonsledd stiller miljøkrav til de anleggene idretten benytter – og da gjerne strengere krav enn hva det offentlige i dag stiller. Erfaringer, bl.a. fra svensk forskning, viser at det er god økonomi

i miljøriktige og energigivnlige idrettsanlegg. Det vises for øvrig til punkt IV.6 i Idrettspolitisk Dokument 2007–2011.

Alle anlegg skal minst oppfylle myndighetenes krav til miljøstandard.

- Norsk idrett skal arbeide for at staten stiller strengere miljøkrav til byggeprosess, drift og avvikling av idrettsanlegg (bl.a. med henblikk på energi- og materialbruk, samt avfalls- og utslippshåndtering).
- For å bli prioritert av idretten sentralt til spillemidler, skal det foreligge en energi- og miljøutredning for bygging og drift av anlegget.
- NIF skal inngå strategiske og kompetansemessige partnerskap for å kunne sette idrettens organisasjonsledd i stand til å ta et miljøansvar for egne anlegg (eksempelvis myndigheter, interesseorganisasjoner, næringsliv etc.).
- Livsløpsanalyser skal ligge til grunn i alle faser relatert til idrettsanlegg; prosjektering, realisering, drift og avvikling. Dette skal gjelde ved bygging av nye anlegg, og ved rehabilitering av eldre anlegg.
- Ved inngåelser av nye leiekontrakter for idrettsanlegg, bør det mest miljøvennlige alternativet foretrekkes i de tilfeller der andre sentrale faktorer er like.

ARRANGEMENT - MÅLSETTINGER

Det avholdes idrettsarrangementer over hele landet, hver dag, hele året. Alt fra små barneskirenn til store, internasjonale World Cup-arrangementer. De aller fleste av disse har en mulighet for å fremstå med en positiv miljøprofil.

Idrettsarrangement skal ha en miljøvennlig profil og gjennomføring.

- Alle større arrangement bør miljøsertifiseres etter hensiktsmessige sertifiseringskriterier, f.eks. etter Stiftelsen Miljøfyrtårns bransjekrav.
- Alle større arrangement bør være klimanøytrale.
- Alle arrangement skal utarbeide en egen miljøplan eller miljøstrategi (som beskriver arrangementets miljøarbeid).
- Ved alle idrettsarrangement skal arrangøren i størst mulig grad legge til rette for, og informere om kollektivtransport og samkjøring. Transportløsninger for reise til og fra samlinger og arrangement på ulike nivå, inkludert for toppidrett, skal videre vurderes ved deltakelse.
- Alle arrangementer skal legge til rette for kildesortering av avfall, samt tilstrebe miljøvennlige innkjøp av varer, utstyr og tjenester (f.eks. i samarbeid med Miljømerket Svanen eller Blomsten).

HVORDAN KOMME I GANG MED ARBEIDET?

Gode resultater i idretten kommer ikke av seg selv, men av målrettet innsats. Det samme gjelder for miljøarbeid. Noen må løfte det som idé og være pådrivere i planarbeidet og i gjennomføringen. For alle organisasjonsledd i norsk idrett er miljøansvaret nedfelt i NIFs miljøstrategi fra 2011, og i Idrettspolitisk dokument 2015–2019.

Miljøansvar er en del av det større samfunnsansvaret idretten har, og tar. Det er noe som må innarbeides i kjernevirksomheten til idrettslag og idrettsarrangement, og ikke noe som man tilfeldig gjør ved siden av.

Dersom miljøstrategien skal lykkes, må arbeidet lønne seg for:

- Miljøet
- Organisasjonen
- Menneskene i og utenfor organisasjonen

Miljøarbeid må konkretiseres med mål og det må utarbeides en strategi. Denne miljøstrategien må være forankret i organisasjonen, og ansvaret må ligge hos ledelsen. Det er viktig å huske på at miljøarbeid som regel (men ikke alltid) vil kreve ekstra med ressurser i form av tid og penger.

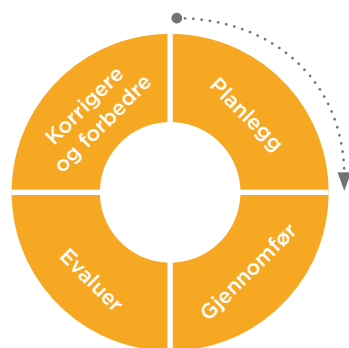
Det er bedre å begynne et sted, og heller utvide mål og engasjement etter hvert. Alle kan gjøre litt. Mange bekker små, gjør en stor Å.

Større idrettsorganisasjoner bør ha en person som fungerer som miljøansvarlig. Det er naturligvis hensiktsmessig at vedkommende har kunnskap og engasjement til å drive frem miljøarbeidet.

HVORDAN BRUKE BOKA

1. Denne boka er ingen fasit. Du kan lese den fra perm til perm eller slå opp på det temaet du vil lære mer om mens aktivitetene formes.
2. Bruk boka til å notere, skrive, lage planer tilpasset driften der du er og prioriter noen få områder for å komme i gang.
3. Send inn tips og gode erfaringer dere selv har til gronn.idrett@greener-events.com
4. Bruk ressurslista og «Les mer»-kapittelet for å sette deg enda mer inn i temaer som interesserer deg.

HVORDAN GÅ FRAM?

Kilde:
PDCA-modellen
Plan-Do-Check-Act/
adjust

Planlegge:

- Start med et idéverksted. Hva vil dere oppnå med denne delen av idrettslagets virksomhet? Og hva vil dere oppnå når det gjelder miljøarbeidet? Medvirkning internt i organisasjonen og involvering av partnere (f.eks. sponsorer, ideelle organisasjoner, mediepartner og lignende) forankrer arbeidet.
- Sett et overordnet miljømål for driften, aktiviteter og/eller arrangement. Målene kan gjerne være hårete, så lenge de er relevante, konkrete og overkommelige/realistiske.
- Konkretiser målene i tiltak og fordel ansvar.
- Mål og tiltak må inn i budsjettet.
- Søk gjerne råd hos andre frivillige organisasjoner, interesseorganisasjoner eller faginstanser.
- For store, årlige arrangementer kan det lønne seg med profesjonell hjelp for å sikre god miljøledelse. Da kan det også være hensiktsmessig å bli miljøsertifisert for å få veiledning gjennom hele prosessen.
 - a. Det mest nærliggende stedet å søke råd for norske klubber, anlegg og arrangører er Miljøfyrtårn

- b. Etabler en rådgivende referansegruppe bestående av faglig sterke personer fra for eksempel myndigheter, organisasjoner eller privatpersoner
 - c. Kartlegg hvilke utfordringer dere har, og sett konkrete mål på hva dere vil få til.
 - d. Mål og tiltak må forankres i organisasjonen.
- I tillegg må det være tydelig i hele organisasjonen hva som er målene for tiltakene. Kommunikasjon utad og informasjon innad er avgjørende for å lykkes med miljøledelse og med å få på plass en grønn klubb eller et grønt arrangement.

Gjennomføre:

- Følg planen. Kontroll og avsjekk underveis for alle planlagte tiltak.
- Miljøarbeid innebærer å gjøre ting annerledes, ikke nødvendigvis i måten arbeidet organiseres, men i måten det gjennomføres.

Evaluer:

- Dokumenter hva dere har gjort. Del dokumentasjonen for den skaper også motivasjon.

Korrigere og forbedre:

- Følg opp resultatene for å sikre stadig relevans og best mulig måloppnåelse.
- For arrangementer inngår en sluttrapport som læringsdokument for neste gang tilsvarende skal gjennomføres.

EGNE TILTAK

Send inn dine tiltak og gode tips til grønn.idrett@greener-events.com

SJEKKLISTE

- Ideutvikling
- Kartlegging
- Partnerskap og medvirkning
- Forankring og forpliktelse
- Oppnevne en miljøansvarlig
- Fordeling av ansvar
- Innarbeidelse av miljøarbeidet i alminnelig drift og aktiviteter
- Sertifiseringsordning

GODE EKSEMPLER

Ungdoms-OL på Lillehammer i 2016 hadde som visjon «Spreng grenser! Skap morgendagen!». Visjonen la føringer for alle valg som ble gjort, noe som ga en klar miljøprofil. Det resulterte blant annet i at arrangementet ble det første norske arrangement som ble sertifisert som bærekraftig arrangement etter ISO 20121.

Odd Fotballs miljøstrategi er av det fremste innen norsk idrett, ta en titt! www.odd.no/om-klubben/odds-miljostrategi

RESSURSER

Miljøfyrtårn sertifisering: www.miljofyrtarn.no

Standard Norge, Bærekraftige arrangementer – ISO 20121: www.standard.no/fagomrader/miljo-og-barekraft/barekraftige-arrangementer--iso-20121/

IOC sustainability strategy: https://stillmed.olympic.org/media/Document%20Library/OlympicOrg/Factsheets-Reference-Documents/Sustainability/2017-03-21-IOC-Sustainability-Strategy-English-01.pdf#_ga=2.94251037.1808242661.1498652301-2113692753.1498652301

IOC Sustainability through sport: https://stillmed.olympic.org/media/Document%20Library/OlympicOrg/Documents/Olympism-in-Action/Environment/Sustainability-through-Sport.pdf#_ga=2.73925010.1808242661.1498652301-2113692753.1498652301

NATUR OG AREALBRUK

Naturen er både en arena for fysisk utfoldelse og glede, og en kilde til de råmaterialer som utvinnes, bearbejdes og brukes for å kunne drive idrett.

To av de viktigste økologiske utfordringene vi står overfor i Norge er tapet av biologisk mangfold og klimaendringer. Både klima- og arealbruksendringer, og forurensning truer naturens arts mangfold og naturens robusthet.

Det er viktig å ta hensyn til natur og ressursbruk både ved planlegging av nye anlegg og ved gjennomføring av konkurranser. Problemstillingene knyttet til dette varierer avhengig av idrett og størrelse på arrangementet. Effekten av den idrettslige utfoldelsen kan være:

- Inngrep i naturområder
- Forurensning av jord, luft og vann
- Akkumulering av gifter i næringskjeden og dermed et svekket økosystem

Mange idretter har naturen som sin konkurransearena. Da kan konkurranse og tilgang til utendørsarealer mellom idretten og andre interessenter forekomme. Idretten presses noen ganger bort fra konkurranse- og treningsområder på grunn av byutvikling eller andre forhold, og idrettens arealbruk kan

komme i konflikt med andre brukere og formål, som for eksempel det enkle friluftslivet. Tilgang til uberørt natur og naturverdier er en viktig kvalitet, og idrettslig aktivitet i naturen kan stimulere til dette. Likevel kan idrettens, og særskilt folks, oppfatning av et arrangement noen ganger utfordres av hvordan natur og rekreasjonsområder berøres.

Ved god planlegging kan et idrettslag unngå eller redusere de fleste opplagte konflikter innenfor dette området. Opptre natur- og miljøvennlig, og bidra til positive endringer – men det gjelder som sagt å være «føre var». Ved utendørsarrangementer i friluftsområder, nær urbane strøk, i områder i eller nær verneområder eller når arrangementet oppleves å være i konkurranse med annen bruk, kan konfliktpotensialet være høyt. Det er viktig å unngå slike negative forhold.

Tidlig i planleggingen bør alle arrangementer av en viss størrelse utarbeide miljømål med en tilhørende strategi med handlingspunkter.

TIPS

1. Kartlegg hvilke utfordringer arrangementet kan stå overfor

Tidlig i planleggingen er det viktig å tenke gjennom hvilke utfordringer en står overfor når det gjelder natur- og arealbruk. Vurder om det er noen utfordringer knyttet til det valgte arrangementsstedet. Noen viktige spørsmål kan være:

- Er arrangementsstedet akseptabelt sett fra et natur- og kulturminnesynspunkt?
- Vil arrangementet føre til varige endringer av arealet?
- Vil arrangementet føre til uønskete endringer av natur og friluftslivsområder?

*Foto fra det miljørelaterte kunstprosjektet «The Scream from Nature» ved kunstner Lise Wulff.
© Lise Wulff / BONO 2017
Foto © Tommaso Bonaventura*

FNs bærekraftsmål nummer 15 omhandler økosystemer og klima, og FNs kontor for Idrett for Utvikling og Fred oppsummerer idrettens rolle: «Idrett kan argumentere for vern og bærekraftig bruk av økosystemer, for eksempel med regler for sikkerhet og hensyntagen, og aktiviteter, tiltak og fremme standpunkter og holdninger som oppmuntrer til miljømessig respektfull utøvelse av utendørsidrett»

Fritt oversatt

- Hvordan er tilgangen til området for kjøretøy? Finnes nødvendige fasiliteter for øvrig?
- Hvordan er tilgangen til området for deltakere, frivillige og publikum?
- Er det spesielle hensyn som må ivaretas på grunn av sesong, forekomster av dyre- og plantearter og viktige naturtyper?
- Er området følsomt for korttids støy- og trafikkbelastning?
- Er arrangementsstedet brukt til denne eller andre typer konkurranser tidligere?
- Må det søkes om tillatelse av grunneier til bruk av området?

Det bør ikke gjennomføres arrangementet i våtmarksområder eller i områder og på tider av året hvor det for eksempel foregår kalving av hjortedyr eller fuglespill.

2. **Ved større arrangement bør en person ha ansvaret for natur- og arealbruk**
Dette kan gjerne være den som har ansvaret for hele miljøområdet dersom en slik finnes. Ved mindre arrangement som ikke har en egen miljøleder, kan denne funksjonen for eksempel legges hos den som har ansvaret for arenaen.
3. **Kontakt gjerne kommunen eller fylkesmannens miljøvernnavdeling for informasjon**
Miljøvernmyndighetene og deres forvaltere i kommuner og fylker vil ha god oversikt over lokale forhold. Inngå gjerne et samarbeid med en eller flere berørte myndigheter og organisasjoner for å få tilgang til kunnskap og råd – og gjør det tidlig for å unngå unødvendige problemer.

Foto: Erik Berglund

4. Utarbeid en sluttrapport

Det anbefales at en dokumenterer hvordan arrangementsområdene så ut før, under og etter arrangementet. Dette vil være viktig læring, spesielt hvis samme eller lignende områder skal benyttes ved senere konkurranser. Det er også en viktig dokumentasjon når det gjelder miljøbelastningen området eventuelt har vært utsatt for.

EGNE TILTAK

Send inn dine tiltak og gode tips til gronn.idrett@greener-events.com

SJEKKLISTE

- Kulturminner
- Konkurrerende arealbruk
- Naturverns- og artshensyn
- Vernede områder
- Slitasje
- Sesong
- Erosjon
- Luftforurensning
- Støv
- Støy
- Forsøpling
- Utslipp til jord
- Toalettforhold ved utendørsarenaer
- Studie av natur- og miljøforhold

GODE EKSEMPLER

«The Scream from Nature»

Med det miljørelaterte kunstprosjektet «The Scream from Nature» under åpningen av Norway Cup i 2013 deltok ca. 4000 personer. Prosjektet var en tolkning av Edvard Munchs Skrik, der det angstfylte ansiktet ble gjenskapt i stort format ute i naturen. Et mål var å øke bevisstheten om forholdet mellom mennesker og natur. Klimaendringer og ekstremvær påvirker oss, likevel er prosjektet positivt vinklet og konsentrerer seg om det vi alle kan bidra med, som å forbruke mindre og smartere. Skriket fra naturen ble initiert av kunstner Lise Wulff, og utviklet i samarbeid med Bellona og Pure CSR. FNs miljøorgan UNEP var en samarbeidspartner.

Dykkerforbundet

Prosjekter med opprensning av havbunnen: <https://norwaycup.no/nb/rydd-en-strand-og-vinn-miljostipend-fra-norway-cup/>

Foto: Eirik Førde, Norges idrettsforbund

Padleforbundet

Oppsamling av plast i sjøkanten i samarbeid mellom kajakkklubber, Hold Norge rent og strandryddedagen.
www.paddling.no/nyheter-aktivitetsrettet/arkiv-2016/strandryddedagen-7-mai/

<https://holdnorerent.no/2016/03/sparebankstiftelsen-dnb-gir-3-millioner-kroner-til-hold-norge-rent/>

Om plastforurensning i havet: www.salt.nu

RESSURSER

- www.miljostatus.no/nasjonale-mal/
- www.un.org/sport/content/why-sport/sport-and-sustainable-development-goals
- Fylkesmannens Miljøvernnavdeling
- Forurensnings- og klimadirektoratet
- Norsk institutt for naturforskning
- Norges Naturvernforbund

- Sabima
- World Federation of Sporting Goods Industry
www.wfsglobal.org/system/files/2017-03/WFSGI%20Product%20Safety%20and%20Compliance_0.pdf
- www.miljodirektoratet.no/no/Tema/Arter-og-naturtyper/
- www.miljodirektoratet.no/no/Publikasjoner/2015/November-2015/Naturindeks-for-Norge-2015/
- www.miljodirektoratet.no/no/Tema/Energi/
- www.miljodirektoratet.no/no/Tema/Energi/Klima--og-energiplanlegging-og-lokale-klimatiltak/
- www.miljodirektoratet.no/no/Tema/Kulturlandskap/
- www.miljodirektoratet.no/no/Tema/Stoy/
- www.miljodirektoratet.no/no/Tjenester-og-verktoy/Database/
- www.miljodirektoratet.no/no/Tema/klima/
- World Federation of Sporting Goods Industry
www.wfsglobal.org/system/files/2017-03/WFSGI%20Climate%20Change_0.pdf

NOTATER

INNKJØP

Den enkleste og mest effektive måten å sikre god miljøkvalitet er gjennom smarte innkjøp. Smarte innkjøp betyr i denne sammenheng å velge varer og tjenester basert på gjennomtenkte miljøkriterier. Det finnes en rekke miljøsertifiserte varer og tjenester som man kan benytte, noe som gjør dette relativt enkelt.

Et idrettslag kjøper en rekke forskjellige varer og tjenester i løpet av året. Eksempler på dette kan være:

- Utstyr
- Trenings- og konkurransetøy
- Mat og drikke
- Diverse forbruksvarer
- Transport
- Diverse tekniske tjenester
- Avfallshåndtering
- Premier

Å ha kontroll på innkjøp er viktig. Gode innkjøpsrutiner har også positiv effekt på økonomien. Det innebærer at man må undersøke hvilke leverandører og produkter som gir minst mulig miljøbelastning. Etablering av slike innkjøpsrutiner bidrar til å bevisstgjøre alle involverte til å tenke både etikk og økonomi.

Dette gjelder enten det er for den daglige driften, et lite klubbstevne, mosjonsløp eller arrangementer med stor deltakelse, som for eksempel norgesmesterskap eller internasjonale stevner. Et klubbstevne kan be om et tilbud på de mest miljøvennlige forbruks- og matvarene i nærbutikken. Et større arrangement tar gjerne kontakt med flere leverandører om pristilbud, og da kan forskjeller i miljøkvalitet vektlegges i evalueringen før innkjøp.

De aller fleste idrettslag gjør også årlige innkjøp av premier – blant annet medaljer og pokaler. Undersøk hvor leverandøren bestiller premiene og hva disse er laget av. Som regel produseres de rimeligste premiene i steder, hvor det ikke framkommer informasjon om produksjon eller materialbruk. Det finnes lokale bedrifter i Skandinavia som har sertifisert produksjon, og noen av disse lager også premier av resirkulert materiale.

TIPS

1. Start med å kartlegge dagens situasjon:
 - Hvilke rutiner og instruksjoner eksisterer for innkjøp nå?
 - Har dere en innkjøpsansvarlig eller er innkjøpsansvaret spredt blant flere?
 - Hvordan velges leverandørene?
 - Finnes det standardiserte maler for forespørsel og kontrakter?
 - Stiller dere kvalitets- og miljøkrav, evt. hvilke?

Gode innkjøpsrutiner vil sikre at:

- Det vurderes om det er nødvendig å kjøpe noe i det hele tatt.
 - Det vurderes gjenbruk der det er mulig.
 - Det ikke kjøpes mer enn nødvendig.
 - Riktig produkt blir kjøpt inn.
 - Arrangementet har bedre økonomistyring.
2. Ved innkjøp bør god kvalitet, gjenbruksverdi og lang levetid favoriseres. Lang levetid på produkter gir bedre utnyttelse av ressurser og er god økonomi. Lave driftskostnader vil ofte gi behov for stort forbruk, erstatninger, reparasjoner og ikke minst energiforbruk i levetiden. Ved å vektlegge livsløpskostnader vil de økonomisk mest fordelaktige produktene kunne velges.
 3. I idrettssammenheng kan det mange ganger være hensiktsmessig å velge et produkt med kort levetid, slik som drikkebeget og engangsbestikk, men da må det sørges for at varene kan komposteres eller resirkuleres.
 4. I store idrettslag eller ved større arrangementer bør en person være innkjøpsansvarlig, og lage skriftlige rutiner og en innkjøpsinstruks. Vedkommende bør ideelt også ha ansvar for lagerstyring og avfallsbehandling, noe som sikrer nødvendig koordinering og oversikt over behov.
 5. Innkjøpspolitikken gir både ansatte og leverandører informasjon om hva som skal

prioriteres, og hvordan man ønsker å arbeide. Den må ha en solid ledelsesforankring for å fungere godt. I innkjøp og anbud kan det kreves eller ønskes leverandører som har innført egen miljøledelse og er miljøsertifiserte, noe som er med og sikrer miljøkvalitet.

6. Få oversikt over nødvendige innkjøp i god tid. Alle med ansvar for et område innenfor idrettslagets virksomhet eller innenfor et arrangement må melde fra om behov til innkjøpsansvarlig.
7. Innkjøpsansvarlig koordinerer alle innkjøpene, og må tenke kreativt, både om alternative produkter og bruksområder.
8. Er produktet tilgjengelig hos lokale forhandlere? Det vil spare unødvendig transport.
9. Kjøp inn riktig mengde – spør om leverandøren tar ubenyttede produkter i retur. Krev at leverandører tar emballasje i retur.

Velg miljøvennlige, miljømerkede, resirkulerte eller resirkulerbare produkter. Bruk miljømerkede trykkeritjenester for flyers, plakater, magasin, billetter, startnumre, merkebånd, sperrebånd og øvrige profilartikler som beach flag, bannere, flagg, start- og målbuer etc. Mange bruker PVC i sine materialer, som er et av de verste miljøgiftige avfallene.

SJEKKLISTE/ INNKJØPSINSTRUKS

- En nødvendig vare eller tjeneste?
- Er økonomisk gunstige i et livsløpsperspektiv.
- Flerbruksmuligheter, oppgraderingsmuligheter.
- Egnet for gjenbruk og sluttbehandling.
- Miljømerket eller miljøsertifisert.
- Unngå produkter med faresymboler og advarselstegn.
- Unngå produkter som må behandles som spesialavfall.
- Gjenvinningsystem for produkt og emballasje.
- Høy andel gjenvunnet materiale.
- Lavt innhold av helse- og miljøfarlige stoffer.
- Lavt energiforbruk.
- Lavt vannforbruk.
- Lav klimabelastning.
- Ingen genmanipulasjon.
- Ødelegger ikke økosystemer eller reduserer biologisk mangfold.
- Unngå engangsartikler og porsjonsforpakninger.
- Er produsert under etisk forsvarlige forhold.
- Har kort reisevei og støtter lokalt næringsliv.

Les mer i kapittelet om miljømerker.

RESSURSER

Miljøfyrtårns veileder for bærekraftige innkjøp i samarbeide med Fairtrade mfl.: www.miljofyrtarn.no/component/content/article/18-fagstoff/fagstoff/818-b%20C3%A6rekraftige-offentlige-innkj%C3%B8p

DIFI, miljømerker: www.anskaffelser.no/samfunnsansvar/klima-og-miljo/miljomerker

DIFI: www.anskaffelser.no/klima-og-miljo

www.anskaffelser.no/samfunnsansvar/klima-og-miljo/miljoledelse-og-miljokompetanse

Norsk Standard: www.standard.no/fagomrader/miljo-og-barekraft/barekraftige-innkjop/

NS-ISO 20400:2017 «Veileder for bærekraftige innkjøp» gir anvisning på hvordan en organisasjon skal integrere bærekraft i sin strategi og prosess. Standarden definerer også prinsippene for bærekraftige innkjøp, slik som kontroll, åpenhet, respekt for menneskerettigheter og etisk adferd.

World Federation for Sports Good Industries: www.wfsgi.org/system/files/2017-03/WFSGI-August-CoveringAllBases-Chemical%20Safety_0.pdf

World Federation of Sport Goods Industries: www.wfsgi.org/system/files/2017-03/WFSGI-Migrant%20Workers_0.pdf

Foto: Ola Vea

MAT OG MATSERVERING

Riktig mat er viktig for gode idrettsprestasjoner. Det bør også være viktig for idrettslag og idrettsarrangementer å tilby god og sunn mat til vanlig publikum, funksjonærer og frivillige.

Mat har tre viktige aspekter som angår miljøet:

- Kosthold og energi
- Energi, innsatsmidler og utslipp ved matproduksjon, foredling og servering
- Mat kan utgjøre en vesentlig del av et arrangements klimaavtrykk

VALG AV MENY

Sunn mat trenger ikke være et dyrere alternativ. Det finnes mange gode oppskrifter på sunn og billig mat. Norges idrettsforbund, gjennom Olympiatoppen, opererer med kostholdsråd til utøvere som er av verdi for alle. Prosjektet Sunn idrett tilbyr også en rekke spennende oppskrifter og gir inspirasjon til å velge smart mat.

Idrettsforbundet har i samarbeid med en sponsor, etablert prosjektet Smart idrettsmat for å inspirere til sunnere servering til publikum ved alle typer arrangementer. Ved enkle grep kan man tilby en mer smakfull og sunnere meny.

Lokal og kortreist mat, kan også gi idrettsarrangementet et unikt særpreg og gode matopplevelser.

Idrettslag kan søke hjelp hos Mattilsynet i forbindelse med forberedelsene til arrangementet. Mattilsynet gir råd og veiledning, både på www.mattilsynet.no og gjennom sine lokale kontorer, for at man skal være sikker på at man følger opp lover og regler med hensyn til oppbevaring, tillaging og servering av mat.

INNKJØP AV MAT

Ansvaret for mat og servering bør forankres i idrettslaget eller arrangementskomiteen. Det er et ansvarsområde som gir rom for kreativitet og idealisme.

For vanlig drift i idrettslag og for små arrangementer kommer man langt med å utfordre sin lokale nærbutikk eller faste leverandør til å levere best mulig kvalitet på varene.

For gjentatte arrangementer på krets- og nasjonalt nivå kan man utvikle et miljøvennlig konsept sammen med sponsorer og leverandører, eventuelt med profesjonell veiledning.

For store arrangementer er innkjøps- og anskaffelsesordningen med kriteriesetting og krav om bærekraftig menyer og dokumentasjon, en av nøklene til å oppnå miljømålene.

Foto: Ola Vea

Foto: TINE Mediebank

TIPS

1. Reduser utvalget på menyen og bruk gode råvarer

Å lage en enkel meny basert på gode råvarer vil gjøre det enklere å beregne riktig mengde og dermed vil det redusere matsvinnet.

2. Tenk sesong

Å tilpasse menyen etter sesongen gjør det enklere å velge lokalt produsert mat og maten er ofte billigere. Det er bra for miljøet og for kroppen. Det finnes flere sesongkalendere man kan bruke til inspirasjon. Vinterstid kan man for eksempel supplere med C-vitaminrike varer som er i sesong i Sør-Europa.

3. Bruk mer grønnsaker, belgvekster og korn

Ved å bruke disse vekstene kan du lage gode, mettende retter med mindre kjøtt, noe som er bra både for helsen og miljøet.

4. Gjør bevisste valg av kjøtt og sjømat

Kjøttproduksjon og -konsum har stor innvirkning på miljøet. Et enkelt råd er å spise og servere mindre kjøtt. Det kan gjøres ved å erstatte alt eller deler av kjøttet

med grønnsaker, eller erstatte kjøtt med sjømat.

5. Reduser matsvinnet

God planlegging og gode beregninger av hvor mye mat man trenger, er avgjørende for å redusere matsvinnet. Dette inkluderer god hygiene og at maten oppbevares riktig fra den handles/leveres til den serveres.

6. Økologisk mat

Rent prestasjons- eller ernæringsmessig mener Norges idrettsforbund at det ikke nødvendigvis er noe å hente på å velge økologisk mat. Kvaliteten på maten i et prestasjonsperspektiv avgjøres av andre faktorer enn økologisk produksjon eller ikke.

Det finnes andre grunner til å velge økologisk mat. I Norge er det Debio som kontrollerer og godkjenner økologisk produksjon. Økologiske varer merkes med Ø-merket som betyr:

- Produsert uten bruk av kunstgjødsel og uten bruk av kjemiske sprøytmidler
- Videreforedlede økologiske produkter inneholder kun et begrenset antall tilsetningsstoffer, og ingen

kunstige aromaer, fargestoffer eller konserveringsmidler. Økologiske husdyr får leve under forhold som stemmer mest mulig overens med deres naturlige atferd og behov.

EGNE TILTAK

Send inn dine tiltak og gode tips til gronn.idrett@greener-events.com

SJEKKLISTE

- Ber om produkter med en etisk sertifisering som Fairtrade.
- Ber om Debios Ø-merkede produkter.
- Samarbeid med leverandør og produsenter om menyer.
- Menyene skal ha klimafokus og miljøfokus, smaks- og helseappell.
- Maten skal representere lokalt særpreg og produksjon.
- Bama og kjeden Spar tilbyr alle norske idrettslag gode rabatter (og retur) på alt frukt og grønt. Spar.no

AVFALLSHÅNDTERING

God og riktig avfallshåndtering er viktig i forbindelse med trening, konkurranser og drift av klubbhus og idrettsanlegg. Et tegn på en god miljømessig standard er at anlegget er rent og ryddig og at avfallsdunker er lett tilgjengelige. Utøvere, publikum, frivillige og samarbeidspartnere forventer og fortjener en ren og ryddig arena og god hygienisk standard i garderober og toaletter.

Gjort på en riktig måte vil de totale kostnadene reduseres ved smarte innkjøp og miljøriktig avfallshåndtering.

God avfallshåndtering:

- Reduserer miljøbelastninger lokalt gjennom kildesortering.
- Reduserer utslipp.
- Bidrar til redusert forbruk.
- Gir økt bevissthet om ressursbruk og miljø.
- Oppfattes positivt av utøvere, tilskuere, frivillige, og samarbeidspartnere.

Tenk igjennom avfallssyklusen for den planlagte aktiviteten.

TIPS

1. **Gi en person ansvaret for rydding og avfallshåndtering**
Det anbefales at det er en person som har et særlig ansvar for avfallshåndtering og for at arenaen holdes ryddig. Han eller hun bør samarbeide tett med den som har ansvaret for innkjøp.
2. **Gjennomfør en tidlig kartlegging**
Det er viktig å ha et klart bilde av hvorfra avfallet kommer, og hva det består i. En tidlig kartlegging av typer avfall og forventet mengde er viktig for videre planlegging. Kartleggings-

AVFALLSSYKLUS

- 1 **Forebyggende**
Bruke minst mulig ressurser

- 2 **Gjenbruk**
Gjenbruk de ressursene man faktisk bruker i størst mulig grad

- 3 **Materialgjenvinning**
Kildesortere det som ikke kan gjenbrukes til materialgjenvinning

- 4 **Materialgjenvinning**
Kildesortere det som ikke kan gjenbrukes til materialgjenvinning

Foto: Ragn-Sells

jobben kan avsløre om det genereres unødvendig avfall. Det er viktig å tenke igjennom alle innkjøp og om innkjøpte varer kan brukes også etter arrangementet eller av andre arrangører. Et samarbeid med andre kan redusere behov for innkjøp og derigjennom avfall.

Avfall i forbindelse med et arrangement oppstår gjerne i forbindelse med:

- Rigging av arenaen
- Publikumsområder
- Garderober og toaletter
- Servering
- Artikler som gis bort av for eksempel samarbeidspartnere
- Nedrigging

3. Skaff kunnskap om regler for avfallshåndtering

Sett dere inn i gjeldende regler for sortering, innsamling og levering av avfall. Kontakt gjerne kommunen eller det lokale renovasjonsselskaper for råd og samarbeid. For et større arrangement kan det være fornuftig å inngå en avtale om samarbeid og eventuelt levering av tjenester.

Alt avfall skal sorteres og leveres til godkjent mottak. Ferdigsortert avfall er langt enklere og billigere å levere enn restavfall og blandet avfall. Jo mindre avfall som leveres, jo rimeligere blir det. Å levere store mengder blandet avfall kan bli svært kostbart.

4. Planlegg hvordan avfallshåndteringen skal gjennomføres

Et stort arrangement som skal kjøpe avfallshåndteringstjenester, bør legge både miljøpremisser, kostnader og teknisk utføring til grunn for valget av avfallsoperatør.

Avfallsoperatøren skal sørge for at avfallet hentes og at materialer gjenvinnes på en best mulig måte. Avfallet skal gjenbrukes, gjenvinnes, eventuelt komposteres, eller som en siste utvei omdanne avfallet til energi. Det anbefales at avfallsoperatøren som velges har avtale med Grønt Punkt Norge.

Avfallsoperatører tilbyr utstyr til å samle, håndtere og kildesortere avfall. Du kan få hjelp av avfallsoperatøren til å tilpasse omfang etter størrelsen på ditt arrangement.

I ET LITE KLUBBARRANGEMENT ELLER STEVNE er det gjerne de tillitsvalgte og frivillige som stiller med privat innkjøpte varer og mat til servering. Enkle rettesnorer for innkjøp som bedrer koordinering, minsker forbruk og avfallsmengder, og en sjekklister som sørger for et miljøvennlig utvalg av varer gjelder. Leverandører vil være flinke til å bistå i utvalget av varer, og kan ta emballasjen i retur.

I ET KRETSARRANGEMENT ELLER STØRRE KLUBBSTEVNE er det gjerne en blanding av et frivilligkorps og innleid catering, eller stedlig kafe eller kiosk, som betjener publikum og utøvere. I tillegg er ofte sponsorer og tekniske samarbeidspartnere tilstede og presenterer seg og sine tjenester og produkter.

I NASJONALE OG INTERNASJONALE ARRANGEMENTER er tjenestetilbudet, inkludert avfallshåndtering helst satt ut på anbud, og det er ofte leverandører og sponsorer med rutinemessige oppdrag for arrangøren. Det er nødvendig med en overordnet instruks om innkjøp- og avfallshåndtering for å kunne oppnå målsettingene.

TRANSPORT

En stor del av idrettens miljøbelastning kommer fra forurensning og klimautslipp fra transport til og fra trening, konkurranser og publikumstransport. Det ideelle er at idrettsanleggene ligger der folk bor, og med lett tilgang til fots og på sykkel, men spesielt for en del utendørsidretter vil dette være lite aktuelt.

Nye idrettsanlegg bør etableres med lade-stasjoner for el-biler.

Ved sponsortjenester og anskaffelse av transporttjenester bør miljøvennlighet vektlegges ved siden av andre kriterier. Det kan innebære at idretten prioriterer bruk av skinnegående transport, nullutslippsbusser eller hybridkjøretøy der det er mulig.

Større arrangementer med mange deltakere, stort publikum og kanskje internasjonal deltakelse som krever flytransport, vil i utgangspunktet være svart energikrevende. Hvordan funksjonær- og publikumstransport løses ved slike arrangementer gir store utslag på energibruk, forurensning og klimautslipp.

Ved utstyr- og varetransport er det enklere å velge en miljøvennlig innstilt og kvalifisert leverandør framfor persontransport. Mange leverandører benytter seg av nullutslipps- og hybride varebiler og Euro- 6-klassifiserte større kjøretøy.

En strategi for en mer miljøvennlig løsning bør inneholde både holdningsmessige tiltak og mer kortsiktige praktiske løsninger.

TIPS

- Felles kjøring til trening og konkurranser er et godt alternativ til individuell privatbilkjøring der andre muligheter ikke finnes. Dette kan være tema på foreldremøter.
- Det bør vurderes om hver treningsgruppe bør ha en transportkoordinator.
- På idrettsanlegg bør det finnes opplysninger om rutetider for kollektivtrafikk.
- Hver særkrets eller region bør opplyse om mulig atkomst til arenaer og anlegg med kollektivtransport.
- Etterspør leie av elbiler når man er på reise og bruk miljøkriterier ved innkjøp av transporttjenester.
- Jobb med holdninger.

EGNE TILTAK

Send inn dine tiltak og gode tips til gronn.idrett@greener-events.com

ØKONOMISK ENERGIBRUK

Energibruk i forbindelse med idrettslag og arrangement fordeler seg gjerne mellom transport, arrangement og ordinære drift – med eller uten klubbhus. Energibruk og klimapåvirkning henger nøye sammen.

Som oftest foregår klubbens aktiviteter og arrangementer i lokaler og arenaer med ferdige energiløsninger. Likevel er det fullt mulig å regulere bruken av dette utstyret. Ved å følge med på energiforbruket kan man øke bevisstheten rundt energibruk i klubben. Vanlig klubbdrift krever gjerne energi i form av:

- elektrisitet til romoppvarming
- lys
- ventilasjon

- kjøkken
- varmtvann og dusjer

Energibruk ved idrettslige aktiviteter varierer stort, for eksempel:

- flomlys til for eksempel fotballbaner og lysløyper
- undervarme til fotballbaner
- kunstsnøproduksjon
- isproduksjon og -preparering
- oppvarming av svømmehaller og idrettshaller
- drivstoff til båter og biler

Noen eldre bygg og anlegg benytter fortsatt oljebasert fyring til rom- og vannoppvarming. Oljefyring er i ferd med å bli faset ut, og

UTFASING AV AGGREGAT TIL STRØM

Strømnettet i Norge sørger for trygg leveranse av strøm til en hver tid. Likevel ser vi en omfattende bruk at diesel- og bensinaggregater knyttet til arrangement (idrett, kultur, sosiale sammenhenger). Aggregateter er lite effektive og kun 20–30 % av drivstoffet blir til strøm, resten blir til eksos og varme. Hvert år arrangeres tusenvis av små og store arrangement i Norge. Stiftelsen Greener Events kartla i 2015 arrangementsbruk av plasser og parker i Oslo og fant at flere arrangører bruker dieseldrevne aggregat. Samtidig er ikke kapasiteten på faststrøm mangelvare på disse plassene og parkene. Det er med andre ord mye å hente på å tilrettelegge infrastrukturen slik at alle arrangører kan ta i bruk faststrøm og avslutte bruken av dieseldrevne, forurensende aggregat. Ta kontakt med Netteier og kommunen for å finne en god løsning der du er. Ved en stresstest av strømanlegget (sette på alt på max styrke, finner man kapasiteten og om det er nok strøm. Dersom det ikke finnes annen løsning enn aggregat – bruk biodiesel. Dette er rimeligere og har så godt som 0 CO₂-utslipp.

erstattet med elektrisitet. Mange kommuner har incitamentordninger for å få byttet ut olje-basert oppvarming med nyere teknologi.

Ved arrangementer er det ofte en del matlaging og servering som krever elektrisitet og gass. Det er forskjell på sommer og vinterarrangementer. Typisk for utendørsarrangementer om vinteren er bruk av flombelysning og aggregater for oppvarming av telt og enkle arenabygg. Sommerstid brukes strøm også til avkjøling.

TIPS

- Elektrisitet fra fastnettet er en 'nordisk energimix', som er en god løsning, men det kan gjøres noe med mengden elektrisitet som benyttes. Strøm kan også leveres som 100 % «grønn».
- Varmepumper – både jordvarme og luft til luft – kan være aktuelle alternative energikilder. Benyttes dieselaggregater til oppvarming, lys og teknisk utstyr kan biodiesel benyttes som fordelaktig alternativ. Batteristrom er også på full fart inn, og for store arrangementer med behov for reservestrom

vil det snart bli vanlig å se hydrogenbaserte brenselceller i bruk.

- For klubbdrift bør miljøkrav til energibruk knyttes til drift, vedlikehold, transport og anlegg. Innkjøpsansvarlig spiller også en nøkkelrolle ved å etterspørre miljøvennlige løsninger som for eksempel varmepumper.
- På grunn av miljøpåvirkning og kostnader vil det være fornuftig å lage et energibudsjett for både drift og arrangementer. Klubben kan få hjelp av ENØK-ekspert til å definere sparepotensialet, finne alternativer og gjennomføre en ENØK-analyse av arrangementer. Denne slags hjelp er enda viktigere hvis det skal ombygges eller bygges nye anlegg.
- Mange enkle sparetiltak i belysning, oppvarming og tilberedning av mat kan gi store utslag i klubbens energibruk og økonomi.
- Dersom idrettslaget vurderer å bygge et anlegg, er det viktig at det blir tatt hensyn til miljø tidlig i planleggingen. Søk råd i kommunen eller hos aktører som har god kompetanse på miljø og anleggsbygging.

EGNE TILTAK

Send inn dine tiltak og gode tips til gronn.idrett@greener-events.com

SJEKKLISTE

- Energibruk mål.
- ENØK-analyse og rådgivning.
- Defineret sparepotensiale.
- Anskaffelse av strøm med opprinnelsesgaranti.
- Innkjøp av elektrisk utstyr med miljøsertifisering.
- Tiltak er budsjettet.
- Erstatte fossil energi.
- Tiltak for effektivisering av privatbilkjøring.
- Arrangementsbilletter koblet med kollektivtrafikk.
- Tiltak i drift og kontor, som belysning og oppvarming.
- Installere luft-til-luft varmepumpe.
- Tilrettelagt for elbillading.

GODE EKSEMPLER

Holmen Svømmehall i Asker er konstruert som et pluss-hus, det vil si, anlegget produserer mer energi enn det forbruker gjennom året.

Jordvarme hentes ut av energibrønner i undergrunnen, solcellepaneler utnytter solenergien og varmevekslere henter ut varme fra ventilasjon, dusj, og kloakkvann.

Mange idrettsanlegg og klubbhus fyrer med olje. Det er innført forbud mot bruk av oljefyr fra 1. januar 2020. Oljefyring innebærer fare for lekkasjer og forurensende utslipp. Oljefyring i idrettsanlegg kan erstattes med bruk av fjernvarme eller strøm i kombinasjon med for eksempel varmevekslere, varmepumper, solenergi, bergvarme og biobrensel. Les mer om tekniske løsninger og hvordan man skal gå fram for å få økonomisk støtte til å kaste ut oljefyren her: <http://oljefri.no/>
Trenger du hjelp kan du også send en epost til: gronn.idrett@greener-events.com

RESSURSER

Miljødirektoratet: www.miljodirektoratet.no/no/Tema/Energi/

www.miljodirektoratet.no/no/Tema/Energi/Klima-og-energiplanlegging-og-lokale-klimatiltak/

SINTEF: www.sintef.no/fornybar-energi/

Norsk Klimastiftelse: <http://klimastiftelsen.no/arrangementer/>

Norsk Standard: www.standard.no/nyheter/nyhetsarkiv/bygg-anlegg-og-eiendom/2013/energiledelse-med-ns-en-iso-50001/

Lillehammer Kommune: www.lillehammer.kommune.no/store-arrangementer-i-lillehammer.5889204-385703.html

Holmen Svømmehall: www.nho.no/siteassets/regioner-filer-og-bilder/buskerud/filer/holmen-svømmehall--hvordan-gikk-det--nho-20170323.pdf

Energimerking.no, ENOVA: www.energimerking.no/no

SPONSORER OG LEVERANDØRER

Både små idrettslag og store internasjonale idrettsarrangementer er avhengige av økonomisk støtte. Dette kan for eksempel være utstyrsassistanse fra sponsorer og leverandører som byr på rabatterte varer og tjenester. Uten disse ville det være vanskelig å drive klubber og forbund, og opprettholde trening og konkurranseaktivitet. Sponsorer og faste leverandører på sin side får synlighet og god reklame for sin virksomhet og sine produkter. Klubber og arrangementer vil oppleve at miljøpremisser og miljømål vil bli godt mottatt.

Avhengig av omfang og bidrag, kan sponsorer og leverandører deles inn under kategorier som dekker sine felt, alt fra:

- kjøretøy og transport
- overnatting
- energi
- bekledning
- datatjenester
- mat- og drikkeleveranser
- avfallshåndtering og renovasjon.

I små klubber og i små konkurranser eller arrangementer blir omfanget og bidragene langt mindre, og det er gjerne lokale bedrifter og foretak som støtter opp.

TIPS

- **Involver sponsorer og leverandører tidlig i miljøarbeidet**
Ved oppstart av miljøprogrammet er det både nyttig og konstruktivt å involvere faste og nye sponsorer og leverandører i miljømålene og aktiviteter. Disse støttespillerne får en prioritert anledning til å involvere seg, og bidra til å fremme miljøvennlige kategorier av varer og tjenester i sitt samarbeid. Ofte er de også kunnskapsrike og kan hjelpe til med å utvikle miljøprogrammet til klubb og arrangement.
- **Føringer for materiell og forbruksmateriell**
Tidlig kontakt med sponsorer og leverandører gir dem anledning til å tilpasse seg og bidra til miljøprofilen. Materiellet de ønsker å presentere, og brosjyrer og forbruksmateriell og annet som gis til publikum, må ikke komme i konflikt med de ønskede miljømålene. Det er viktig at gode støttespillere ikke ender opp med svarteper.
- **Enhetlig visuelt uttrykk**
Sponsorene og leverandørene ønsker å vise fram sine tjenester og produkter i kiosker og stands, og generelt gjennom visuell oppmerksomhet. Legg vekt på et helhetlig

Sponsorer og foretrukne leverandører inngår samarbeidsavtaler med idretten, og det er fullt mulig å engasjere slike støttespillere til å fronte miljø gjennom sine produkter og tjenester og fremme miljøtiltak. De vil gjerne støtte og levere varer og tjenester til en klubb eller arrangement som er miljøansvarlig. Det gjelder å finne fram til en felles plattform. Norges idrettsforbund har for eksempel en nasjonal miljøsponsor fra avfallsbransjen.

Foto: Erik Berglund

godt visuelt uttrykk med tilgjengelig materiell, og sørg for at varer og emballasje er av en kvalitet som ikke bryter med etiske og miljømessige prinsipper. Bruk alltid materialer som kan gjenbrukes eller gjenvinnes.

- **Tydlig ansvarsfordeling**
Klubbens økonomi- og/eller sponsoransvarlige må håndtere miljøpremisser og muligheter overfor sponsorer og leverandører. Vedkommende må stå den eller de miljø- og innkjøpsansvarlige nær. I et større arrangement kan det lønne seg å sette søke-lyset på miljøet i et eventuelt sponsorforum.
- **Gi sponsorer mulighet til å vise lederskap**
Sponsorer og leverandører kan med fordel inviteres til å representere i gruppe- og komitearbeid, og kan vise lederskap og være drivere i flere miljøsammenhenger som er nyttige for idretten.

EGNE TILTAK

Send inn dine tiltak og gode tips til gronn.idrett@greener-events.com

GODE EKSEMPLER

Norges idrettsforbund har inngått en leverandøravtale med RagnSells som gir samtlige idrettslag rabatter på utstyr og tjenester til avfallshåndtering for arrangementer.

RagnSells tilbyr idrettslag tilsluttet NIF rabatterte priser på RagnSells' tjenester relatert til avfallshåndtering.

- Rabatt på leie av utstyr
- Rabatt på transporttjenester
- Rabatt på hovedfraksjonene restavfall og papp/papir
- Øvrige fraksjoner/avfallstyper på forespørsel

RESSURSER

Miljøfyrtårns bransjekriterier for Grønne arrangement: www.miljofyrtarn.no/dokumenter/bransjekrav/824-59-gr%C3%B8nne-arrangement-230616-pdf/file

Øyafestivalens miljøretningslinjer: <https://docs.google.com/document/d/13DL3bd8B7VXSogFD7u-JCF5im9WSqefLOu7zMwX7sQ/edit>

Øyafestivalen har utgitt www.miljohandboken.no/ med mange gode tips.

Agreenerfestival.com – en britisk arrangementsbransjestandard greener-events.com – for hjelp til miljøråd og miljøsertifisering

World Federation of Sports Goods Industry: www.wfsgi.org/system/files/2017-03/WFSGI%20Product%20Safety%20and%20Compliance_0.pdf

Greensportsalliance.org

SJEKKLISTE

- Sponsorer og faste leverandører er kontaktet tidlig ved et arrangement.
- Innkjøpsansvarlig og sponsoransvarlig samarbeider.
- Miljømål legges inn i avtaler med sponsorer og foretrukne leverandører.
- Sponsorer og leverandører medvirker til gode miljøløsninger.
- Varer og tjenester som leveres er miljøsertifiserte.
- Ikke dele ut ting som blir kastet med én gang.

ESTETIKK, INFORMASJON OG KOMMUNIKASJON

Estetikk og informasjon og hvordan dette kommuniseres, formidler det store bildet av en grønn virksomhet og et grønt arrangement. Skal omdømmet og det etterlatte inntrykket av arrangementet bli slik man ønsker, må arbeidet starte tidlig. Da får alle involverte parter eierskap til hva man ønsker å oppnå, og hvordan idrettslaget skal framstå. Opplæring er avgjørende for at alle skal være lojale.

Informasjon og kommunikasjon er summen av alt det som formidles; skriftlig, digitalt, over lydanlegget og hvordan frivillige og andre aktører tilknyttet arrangementet opptrer. Av alle disse formene for kommunikasjon er møte mellom mennesker – møtene med dem som jobber for arrangementet – trolig den viktigste formen for kommunikasjon.

Utøvere, frivillige og stab som kjenner miljøprofilen til arrangementet, blir viktige bærere og formidlere av det inntrykket dere ønsker å etterlate.

TIPS

- Skilting og oppslag må være tydelige og enhetlige. Beskjedene bør være korte. Er dette arrangementet gjentakende lønner det seg naturligvis å lage skilter for gjenbruk.
- Bruk fargekoder til ulike tjenester, for eksempel grønt for renhold, blått til veivisning.
- Ved bruk av digitale plattformer anbefaler vi å lage enkle digitale menyer som viser til miljøprofilen til arrangementet og klubbens aktiviteter, samt viser til nedlastningsmuligheter for den som ønsker mer informasjon.
- Dersom man skal gi informasjon over lydanlegget må man være kort og presis i innholdet.

EGNE TILTAK

Send inn dine tiltak og gode tips til gronn.idrett@greener-events.com

GODE EKSEMPLER

Ecotrail Oslo www.ecotrailoslo.com/ er et internasjonalt løpskonsept med fokus på kulturarv og miljøbevissthet. I Ecotrails løp passerer rutene arkitektoniske perler, urbane stier og naturskjønne steder. En del av overskuddet fra løpene går til naturvernformål.

RESSURSER

Designprogrammet for Lillehammer-OL er anerkjent som av de beste i Olympisk historie. Det er godt presentert i boka Norsk Olympisk Design (1995): <https://bokelskere.no/bok/norsk-olympisk-design-design-og-arkitektur-til-de-xvii-olympiske-vinterleker-li/148005/>

Foto: TINE Mediebank

MILJØMERKING OG MILJØSERTIFISERING

Miljømerker har som formål å guide forbrukerne til å ta gode miljøvalg. Et miljømerke er et produktmerke, basert på produktens miljøpåvirkning gjennom hele livssyklusen: fra produksjon til ferdig produkt, til bruk, avhending og gjenvinning. Seriøse miljømerker er en garanti for at produktet er laget med minst mulig miljøbelastning. Miljømerker gis både til varer, tjenester og prosesser. Vi har valgt ut merke- og sertifiseringsordninger som passer til idrettslige aktiviteter og bygger opp under de arbeidsprosesser for miljøarbeid som håndboka omhandler.

MILJØSERTIFISERING

Miljøsertifisering innebærer omfattende prosesser med rådgivning og oppfølging. Sertifisering gis for en begrenset tidsperiode før re-sertifisering må skje. En slik prosess er kostnadskreven og omfattende. For bygging og større arrangementer vil en sertifiseringsprosess kunne bidra til bedre idrettsanlegg og gjennomføring.

Den mest aktuelle miljøsertifiseringen for idrettens organisasjoner og aktiviteter er Miljøfyrtårn www.miljofyrtarn.no. Miljøfyrtårn har egne bransjekrav som er spesialtilpasset idretten; både klubber og anlegg.

- **Idrettslag:** www.miljofyrtarn.no/dokumenter/bransjekrav/819-54-idrettslag-230616-pdf/file

- **Idrettsanlegg:** www.miljofyrtarn.no/dokumenter/bransjekrav/801-38-idrettsanlegg-230616-pdf/file

- **Alpinanlegg:** www.miljofyrtarn.no/dokumenter/bransjekrav/820-55-alpinanlegg-230616-pdf/file

ADMINISTRASJON

- Svanemerket kontorutstyr og forbrukerprodukter ellers, og Fairtrade og Debio-godkjente matvarer. Bransjemerker som dagligvarebransjen sine kan også benyttes.

- Klubben kan etterspørre miljøsertifiserte tjenesteleverandører i flere bransjer.

- Med eget klubbhus og ansatte anbefales Miljøfyrtårn-sertifisering av driften.

AKTIVITETER

- Utenlandsk miljøsertifisert, eventuelt bransjesertifisert sportsutstyr.

- Miljøfyrtårnsertifiserte lokaler, konferanser og møter.

- Miljøfyrtårnsertifiserte transporttjenester.

- Svanemerket overnatting.

- NS-ISO20400 (bærekraftige innkjøp) guide for Innkjøp og anskaffelser for store organisasjoner og arrangementer.

ANLEGG

- Miljøfyrtårnsertifisering av drift av anlegg.
- Miljøfyrtårnsertifiserte håndverker- og vedlikeholdstjenester og byggevarer.
- Samarbeid med kommuner og byggherrer om byggstandard for nye bygg og anlegg til idrettsformål, slik som BREEAM-NOR, Passiv-hus eller Pluss-hus.

ARRANGEMENT

- Miljøfyrtårnsertifisering av arrangementer.
- Svanemerket overnatting.
- NS-ISO20121 (bærekraftige arrangementer) sertifisering.
- EMAS, en EU-sertifiseringsordning for kulturarrangementer inkludert idrett.

Miljøsertifisering av bygg og anlegg er relevant for idretten. I tillegg til miljøsertifisering av anleggsdrift og arrangementer gjennom Miljøfyrtårn, ISO-standarder eller EMAS http://ec.europa.eu/environment/emas/index_en.htm kan bygg og anlegg sertifiseres gjennom byggstandard BREEAM, som er tilpasset og administrert av Norwegian Green Building Council <http://ngbc.no/>.

MILJØMERKER

Svanemerket www.svanemerket.no/om-svanemerket/, er en omfattende merkeordning. Det har sin parallell i EUs Ecolabel «Blomsten», www.svanemerket.no/blomsten/, som også administreres i Norge av Stiftelsen Miljømerking.

Debio er godkjenningorgan og eier og forvalter av Ø-merket for økologisk produksjon. Ø-merket brukes for produkter som er godkjent av Debio, mens serveringsmerkene i gull, sølv og bronse forteller hvor stor andel av produktene som serveres er økologiske. Med Debios serveringsmerke på menyer, skilt og nettsider kan alle enkelt se hva som er økologisk. For å ta i bruk serveringsmerkene for ditt utsalg/kiosk må du kunne dokumentere matinnkjøpene. Les mer her: <https://debio.no/valormerker-for-arrangement/>

grøntpunkt.no

Grønt Punkt Norge er en merkeordning som finansierer ordninger for gjenvinning av glass, plast, metall, kartong, drikkekartong og bølgepapp. Nyttig for å unngå å kaste brukt emballasje til restavfall. Se: www.grontpunkt.no/.

FAIRTRADE

Fairtrade www.fairtrade.no er ikke egentlig et miljømerke, men et merke som garanterer deg en god handel mellom fattige og rike land. Man kan blant annet kjøpe Fairtrade-merket te, kaffe, appelsinjuice, bananer, sjokolade, ris, håndklær, vin, sukker, kjeks, øl og roser.

RESSURSER

Framtiden i Våre Hender har en oversikt på sine hjemmesider som forklarer hva de forskjellige merkene betyr: www.framtiden.no/merkeguiden/.

DIFI, Direktoratet for Forvaltning og IKT www.difi.no/om-difi/difis-nettsteder er ansvarlig for å administrere ordningen for offentlige anskaffelser. På DIFIs websider finnes det mye relevant stoff og oversikter som er nyttige også ved innkjøp utenfor rammene for offentlige anskaffelser og i liten målestokk. Her kan du for eksempel søke på vare- og bransjekategorier og finne miljømerkede produkter og tjenester: www.anskaffelser.no/search/site/milj%C3%B8merker

MILJØSERTIFISERINGS-ORDNINGER

Miljøfyrtårn®

Miljøfyrtårn: www.miljofyrtarn.no er utvilsomt den mest relevante ordningen for sertifisering av idrettsorganisasjoner på alle nivå og idrettsarrangementer inkludert møter og konferanser.

Standard Norge, Ledelsessystemer for bærekraftige arrangementer – Krav og veiledning NS-ISO20121 vil være nyttig lesning enten en søker å oppnå sertifisering eller ikke. Ordningen er relevant for internasjonale arrangementer: www.standard.no/no/Nettbutikk/produktkatalogen/Produktpresentasjon/?ProductID=599400

Standard Norge Bærekraftige innkjøp – Veiledning NS-ISO20400. Denne veilederen (ikke til sertifisering) er svært nyttig for innkjøpere som vil tenk miljøvennlig. www.standard.no/no/Nettbutikk/produktkatalogen/Produktpresentasjon/?ProductID=913008

Standard Norge, Ledelsessystemer for miljø – Spesifikasjon med veiledning, NS-ISO 14001:2015 er best i en organisasjon med repetitive prosesser, og brukes for eksempel i OL-administrasjonene: www.standard.no/no/Nettbutikk/produktkatalogen/Produktpresentasjon/?ProductID=771074

EMAS EUs Eco Management and Audit Scheme, ble laget på bakgrunn av Torino-OL: http://ec.europa.eu/environment/emas/index_en.htm

LES MER

Avfallsguide for utendørsarrangement, Grønt Punkt Norge og Greener Events, 2017: <http://greener-events.com/avfallsguide>

Norges Idrettsforbund: www.idrettsforbundet.no/om-nif/idrettspolitisk-dokument-2015-2019/

Debio: <https://debio.no> oversikt over produsenter, produkter, leverandører og utsalgssteder av økologisk mat, samt retningslinjer for økologisk servering med mer.

DIFI, om anskaffelser, samfunnsansvar og miljøledelse: www.anskaffelser.no/samfunnsansvar/klima-og-miljo/miljoledelse-og-miljokompetanse

DIFI, om anskaffelser og klima: www.anskaffelser.no/klima-og-miljo

Direktoratet for Samfunnsikkerhet og Beredskap om farlige produkter: www.sikkerhverdag.no/trygge-produkter/farlige-produkter/er-et-produkt-farlig/

DIFI, om miljømerker: www.anskaffelser.no/samfunnsansvar/klima-og-miljo/miljomerker

FNs kontor for idrett og fred: www.un.org/sport/content/why-sport/sport-and-sustainable-development-goals

Greener Events: <http://greener-events.com> Mer om grønne arrangement

Grønt Punkt Norge as: www.grontpunkt.no Lese mer om innsamling og gjenvinning av avfall i Norge, laste ned avfallsmerker

Miljøhåndbok for utendørsarrangement, Øyafestivalen: www.miljohandboken.no

Hold Norge Rent: <http://holdnorerent.no> – mer om Ryddeportalen, hvor oppryddet avfall kan levers med mer.

Holmen Svømmehall: www.nho.no/siteassets/regioner-filer-og-bilder/buskerud/filer/_holmen-svømmehall-hvordan-gikk-det--nho-20170323.pdf

International Olympic Committee: www.olympic.org/sustainability (lenker til mange dokumenter).

Infinitum, for å få sent tilbake flasker med pantemerker: <http://infinitum.no>

Lillehammer Kommune: www.lillehammer.kommune.no/store-arrangementer-i-lillehammer.5889204-385703.html

Miljøfyrtårn: www.miljofyrtarn.no – mange nyttige tips og sjekklister.

Miljøfyrtårns veileder for bærekraftige innkjøp: www.miljofyrtarn.no/component/content/article/18-fagstoff/fagstoff/818-b%C3%A6rekraftige-offentlige-innkj%C3%B8p

Miljødirektoratet om nasjonale målsetninger: www.miljostatus.no/nasjonale-mal/

Miljødirektoratet om avfall: www.miljodirektoratet.no/no/Tema/Avfall/

Miljødirektoratet om energi: www.miljodirektoratet.no/no/Tema/Energi/

Miljødirektoratet om naturtyper og arter: www.miljodirektoratet.no/no/Tema/Arter-og-naturtyper/

Miljødirektoratet om klima: www.miljodirektoratet.no/no/Tema/Energi/Klima--og-energiplanlegging-og-lokale-klimatiltak/

Norske Konsertarrangører: www.konsertarrangor.no/

Oikos – Økologisk Norge <http://arrangementsmat.no> Alt du trenger å vite om mat på alle typer arrangement med fordypning her: <http://arrangementsmat.no/kilder/>

SINTEF: www.sintef.no/fornybar-energi/

Staten, Regelhjelp.no; HMS-regelverk for store arrangementer: www.regelhjelp.no/no/Nyheter/Nyheter-2013/Revidert-utgave-av-veileder-for-sikkerhet-ved-store-arrangementer/

UNEP: UNEP 2012: Sustainable Events Guide. Give your large event a small footprint. UNON, Nairobi. En arrangementsguide for FN, nyttig referanse ved internasjonale idrettsarrangementer i Norge.

UNEP: David Chernushenko et.al.(n.d.): Sustainable Sport Management. Running an Environmentally, Socially and Economically Responsible Organization. UNEP, Nairobi.

World Federation for Sports Good Industries: www.wfsgi.org (lenker til mange dokumenter).

MILJØHÅNDBOK FOR NORSK IDRETT ER EN DEL AV PROSJEKTET GRØNN IDRETT. PROSJEKTET GJENNOMFØRES AV GREENER EVENTS OG NORGES IDRETTSFORBUND I SAMARBEID OG STØTTES AV SPAREBANKSTIFTELSEN DNB.